

Czesław Banach

Dylematy adaptacji nauczycieli do zmiany społecznej i reformy systemu edukacji

„Przejsie od edukacji adaptujacej do edukacji wspoltworzacej cywilizacje i wspoldzialajacej z silami zmierzajacymi do naprawy i przygotowania warunkow bezpiecznego rozwoju cywilizacji nie dokona sie w jednorazowym i powszechnym akcie reformy. Przejsie takie beda procesem”

(Raport o stanie i kierunkach rozwoju edukacji narodowej w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej)¹

Wstep

Czlowiek odnosi sie nieustannie do przeszlosci, terazniejszosci i przyszlosci, szuka sposobow przystosowania sie, dokonuje wyborow i podejmuje dzialania.

Dramatyzm czasow wspolczesnych – „cywilizacji na rozdrozu”, „transformacji ustrojowej”, „zmiany spolecznej” – stawia przed nami pytania o strategie zycia, o relacje pomiedzy postawami:

- adaptacji – akcentujacej afirmacje wartosci i mozliwosci samorealizacji sie ludzi w swiecie zmiennym,
- tworczosci – jako proby przewyciezania rzeczywistosci i jej kreowania,
- ucieczki – jako negacji badez kompensowania istniejacej rzeczywistosci.

Postawy nie wystepuja na ogol w formie modelowej, sa ze soba powiazane i pomieszane, przejawiaja sie w sposob zroznicowany w poszczegolnych sferach zycia, czesto wystepuja z roznym nasileniem w czasie.

Problematyka losów człowieka w świecie współczesnym i w polskiej rzeczywistości „tu” i „teraz” znajduje odzwierciedlenie w tych trzech zasadniczych postawach. Te uwagi dotyczą w pełni także nauczycielskiej profesji. Nauczyciele pracują w zmiennej i niepewnej cywilizacji, uczestniczą w procesie transformacji ustrojowej i wynikającej z niej reformie systemu edukacji. Dlatego akcenty w systemie edukacji przesuwają się z jego funkcji adaptacyjnej na twórczą i innowacyjną, ale jej nie zastępują. Można nawet przypuszczać, że większość nauczycieli interesuje się przede wszystkim teraźniejszością i do niej próbuje się dostosować. Przystosowanie się do radykalnych zmian społecznych jest trudną sztuką życia. Wyzwania cywilizacyjne i narodowe są nowymi i trudnymi problemami, wymagają kształtowania nowych osobowości i stosunków społecznych, a także odpowiedzialności za siebie i młodzież. Nowe dyskusje na temat wartości: prawdy, wolności, postępu, przyszłości, samorealizacji, podmiotowości, pracy, kultury, rodziny, państwa, społeczeństwa są szansą, ale zarazem trudnością w przekształcaniu systemu edukacji, funkcjonowaniu nauczycieli w procesie pomocy wychowankom w życiu, w „twórczej adaptacji” do zmian w różnych sferach ich obecnego i przeszłego bytowania.

Problemy adaptacji społecznej w okresie zmiany ustrojowej

„Za najważniejszy cel kształcenia uważamy nauczenie się zdobywania wiedzy. [...] istoty ludzkie uczą się poprzez działanie, uczestnictwo i eksperymentowanie, a nie tylko bierną obserwację”².

Polska końca XX i początku XXI wieku stanowi zespół trudnych problemów do rozwiązywania. Nowe prawa i swobody obywatelskie, rosnące aspiracje w budowaniu ustroju demokratycznego i społecznej gospodarki rynkowej, dewaluacja wielu dotychczasowych idei, programów, instytucji państwowych i społecznych stawiają na porządku dziennym pytania o bliskie i dalekie cele wychowania, kształt merytoryczny i metodyczny edukacji, o funkcje i zadania nauczycieli.

Z badań naukowych i sondaży opinii społecznych wiele dowiadujemy się o nastrojach w społeczeństwie, w tym wśród młodzieży szkolnej i studenckiej. Nadzieje i preferencje mieszają się z obawami, biernością, a nawet z odrzucaniem zmian i nowych programów. Wartości konstruktywne i cechy negatywno-destrukcyjne nie mają charakteru trwałego i nie mogą być postrzegane dychotomicznie.

Polska rzeczywistość zmienia się, ale skala i tempo, wyniki oraz szybka inflacja wielu programów i deklaracji zaświadcza o trudnościach adaptacyjnych do nowych procesów. Dlatego tak ważny społecznie jest postulat „uczenia się zmiany i do zmiany”, adresowany do systemu edukacji i całego systemu komunikacji społecznej.

Źródłem wielu ludzkich dramatów jest niezdolność do przezwyciężenia sprzeczności między adaptacją i tworzeniem. [...] Zanim zaczniemy coś zmieniać, postarajmy się to zrozumieć. „Adaptacja twórcza” to wyrażenie określające sposób, w jaki osobowość mogłaby się rozwijać w ciągu całego życia człowieka. [...] posiadając ogólną koncepcję życia człowiek może odnosić do niej swoje zadania¹.

Adaptacja społeczna – to proces dostosowywania i przystosowywania się ludzi do warunków społecznych i kulturowych, afirmacji wartości, struktur społecznych i państwowych, dążenia do ich obrony, ale także doskonalenia. Towarzyszy jej dążenie do minimalizacji zagrożeń i zapewnienia sobie poczucia bezpieczeństwa, nadziei i stabilizacji.

Przystosowanie się – jako proces nieustający, odnosi się do wielu dziedzin życia i form działalności ludzi, do idei, poglądów, koncepcji i programów, reguł i norm postępowania, struktur organizacyjnych: państwowych, społecznych, gospodarczych i kulturalnych, do wspólnot ludzkich i układów międzynarodowych.

Jesteśmy świadkami i uczestnikami tworzenia „nowego ładu społecznego”, nowych wartości wyrażających cele ludzkich dążeń. Otwierają się szanse i odblokowują możliwości działania ludzi, organizacji, instytucji i środowisk. Z drugiej strony następuje częściowa blokada realizacji dotychczasowego statusu „bezpieczeństwa socjalnego” i aspiracji życiowych. Może to sprzyjać zaostrażeniu procesów anomizacji (załamania się efektywności wartości i norm) oraz zmniejszaniu aktywności ludzi i efektywności struktur instytucjonalnych.

Postawy ludzi wobec zmiany społecznej

Reakcje ludzi na zmianę społeczną i transformację ustrojową mogą być różne:

- brak reakcji – obojętność, przypadkowość, żywiołowość działań,
- formalne i pozorne przystosowanie, werbalna aprobata, konformizm,
- poszukiwanie wartości, nauki, idei, które pozwolą przejść do nowej rzeczywistości i zachować swoją podmiotowość,
- ucieczkowe – wchodzenie w problemy i „tematy zastępcze”, ucieczki „w historię-przeszłość”, „w siebie”, „do przodu”,
- radykalna reakcja przystosowawcza przez zmianę swoich wartości,
- roszczeniowe – konserwatyzm w myśleniu i działaniu, niezrozumienie istoty i skutków zmiany społecznej i uwarunkowań losów ludzkich,
- emigracyjne – wyrażające się w okresowym lub stałym opuszczeniu kraju.

Aktywna (dynamiczna) adaptacja wiąże się ściśle ze stanem świadomości i cechami społeczeństwa. Nowy świat ludzi końca XX wieku w Polsce jest pełen dylematów i sprzecznych, choć także wspólnych, interesów.

Procesy adaptacji będą w najbliższych latach w Polsce wyznaczone przez trzy naczelnne zadania, przed którymi stoi państwo i społeczeństwo:

- kształtowanie społeczeństwa demokratycznego – „otwartego” i państwa prawa,
- przechodzenie od gospodarki scentralizowanej do społecznej gospodarki rynkowej, z przewagą własności prywatnej,
- proces współdziałania i integracji z Europą oraz kształtowanie nowych stosunków z krajami Europy Środkowo-Wschodniej.

Zmienność i niestabilność będą występowały nie tylko „u progu”, ale w całym okresie trudnych przemian, zmiany świata wartości, struktur państwowych i społecznych oraz sił napędowych polityki i wychowania.

Z wielu prac naukowych i publicystyki w środkach masowej komunikacji społecznej zarysowują się zjawiska i zróżnicowane postawy społeczeństwa, które należy uwzględnić w kreowaniu treści, form i metod oraz organizacji systemu edukacji:

- ofiarności na rzecz mądrych i wzniosłych celów oraz potrzeb ludzi, ale także objawy „znieczulicy” wobec biednych,
 - zmęczenie zmianami, niejasnymi programami i ich wielością (ponad 260 partii w 1994 r.), a także postawami polityków, brakiem wizji przyszłości w makro- i mikroskali,
 - zróżnicowanie w poglądach, aprobujące pluralizm, wolność i podmiotowość, obawiające się nowych dominacji i monopoli,
 - uczucie „opuszczenia”, pozostawienia ludzi samych sobie, zagrożenie bezrobociem, postulujące wzrost roli państwa w polityce socjalnej i gospodarczej, w sferach budżetowych.
 - małe poszanowanie prawa przez obywateli i państwo, zróżnicowane rozumienie pojęcia demokracji, jej mechanizmów i konsekwencji,
 - otwartość i tolerancja, ale także zjawiska podejrzliwości, chęci nowej indoktrynacji,
 - cieszenie się niepodległością i suwerennością, ale zatroskanie o bezpieczeństwo państwa,
 - brak samokrytycyzmu, megalomania, zewnętrzne manifestowanie swoich uczuć, „chora praca”, roszczeniowość,
 - poczucie zagrożenia aspiracji edukacyjnych i zawodowych oraz standardu życia, jaki miała przynieść gospodarka rynkowa i pomoc z Zachodu.
- Posługiwanie się hasłami – „wytrychami”: przełom, demokracja, przyspieszenie, prywatyzacja, transformacja, wejście do Europy – już nie wystarcza. Dlatego tak ważną rolę może spełnić dialog władzy ze społeczeństwem, doskonalenie komunikacji społecznej oraz system szkolnictwa i pozaszkolnej edukacji.

Adaptacja nauczycieli do zmiany społecznej i reformy systemu edukacji narodowej

Dla pracy nauczycielskiej szczególnie ważną staje się orientacja na człowieka, jego rozwój osobowościowy i przygotowanie do przyszłości, „do zmiany”. Jej modernizacji służyć powinna rzetelna ocena procesów i zjawisk, które są naszym udziałem od 1989 roku, a także świadomość wyzwań teraźniejszości i przyszłości, szans i zagrożeń, do których należy przygotować siebie i młodzież.

Wszystkie nauczycielskie funkcje: kształcąca (dydaktyczna), wychowawcza, opiekuńcza, środowiskowa, orientująca, innowacyjna i badawcza wymagają odnowy i wypełniania ich nowymi treściami, formami i środkami oraz sposobami ich oceniania. Opinia o szkole i pracy nauczyciela powinna być uwolniona od subiektywizmu, a także obejmować wszystkie funkcje i zadania nauczycieli. Tylko zadowolająca realizacja owych funkcji i zadań może stworzyć dopiero warunki do rozwoju osobniczego uczniów i ich socjalizacji oraz pomóc im w kształtowaniu planów edukacyjnych i życiowych, a także wyzwalać ich aktywność, podmiotowość i kulturę współzycia. Pamiętać jednak należy, że

[...] procesy adaptacyjne i interrioryzacyjne są ważnymi procesami rozwoju osobowości. Ale nie one wyłącznie wyznaczają ten rozwój, [...] ważne staje się nie tylko adaptacyjno-interrioryzacyjna gotowość ludzi, ale także – niekiedy przede wszystkim – ich aspiracje i możliwości twórcze [...]. Zaostrzenie wymagań adaptacyjnych powoduje zmniejszanie odpowiedzialności ludzi za bieg spraw, w których uczestniczą, a nawet za ich własne życie⁴.

Adaptacja jest także zmianą, gdyż otoczenie oświaty nie jest jednorodne i stabilne. Można wyróżnić adaptację czynną i bierną, a także wiele jej form i poziomów w pracy nauczycielskiej.

Podmiotami adaptacji edukacyjnej są nie tylko nauczyciele, ale także uczniowie, grupy, klasy, rady pedagogiczne, szkoły i placówki oświatowo-wychowawcze, rodzice uczniów, organizacje związkowe i stowarzyszenia, do których należą nauczyciele.

Dlatego w pracy nauczycielskiej wyróżniamy różne style pracy i strategie zachowań, od twórczej akceptacji do odrzucenia i buntu.

Pojęcie adaptacji zakłada wybór spośród projektowanych innowacji, nie zaś bezkrytyczne przyjęcie każdej kategorii zmiany. Dopiero adaptacja nadaje zmianie treść, kierunek i zewnętrzne odniesienie⁵

Nauczyciele przystosowują się do swego otoczenia w sposób selektywny, jedne zmiany aprobowują, drugie pomijają, trzecie nie dostrzegają, czwarte odrzucają. Ich postawy są swoistym kompromisem, wypadkową łącznego oddziaływania wielu sił i czynników, a także okoliczności i związków ze środowiskiem.

Raport Klubu Rzymskiego *Uczyć się – bez granic* nie odrzuca uczenia się i wychowania zachowawczego. Uznaje je nawet za niezbędne do funkcjonowania i stabilności społeczeństwa:

Zachowawcze uczenie się ma samo w sobie istotne znaczenie, samo jednak nie wystarcza [...], ma przede wszystkim charakter analityczny, opiera się na przyjętych regułach, zawodzi jednak w sytuacjach nietypowych [...]. Nasuwa ono myśl o biernym przystosowywaniu się do nacisków zewnętrznych⁶.

W sytuacji naszego kraju, stojącego wobec jakościowo nowych zadań i wyzwań, uczenie się przystosowawcze nie tylko nie wystarcza, ale jego dominacja może powodować niedostatek lub kryzys podstawowych funkcji nauczycieli, utrudnić realizację reform edukacyjnych, a w konsekwencji zagrozić zadaniu przygotowania młodzieży do zmian społecznych i wyzwań cywilizacyjnych.

Procesy adaptacji nauczycieli obejmują obok wspomnianych wcześniej realizowanych szerokich zadań społecznych, także problemy wewnętrzne systemu edukacji. Należą do nich:

- nowe idee kształcenia ustawicznego i koncepcje kształcenia ogólnego, zawodowego, przedszkolnego, oświaty dorosłych, edukacji akademickiej i równoległej,
- nowe cele wychowania i wzorce osobowe,
- edukacja prawna, ekonomiczna i historyczna,
- relacje szkolnictwa i rynku pracy, polityki zatrudnienia,
- zmiany w systemie zarządzania, kierowania, finansowania i uspołeczniania systemu edukacji,
- innowacje pedagogiczne i sposoby (scenariusze) wprowadzania reform oświatowych,
- świat wartości i celów życiowych młodzieży, jej strategię zachowań.

O złożonym procesie i problemach dostosowania szkolnictwa do zmiany społecznej może świadczyć to, że od 1989 roku opracowano trzy programy rozwoju perspektywicznego edukacji. Trzeci z nich pt. „Dobra i nowoczesna szkoła – kontynuacja przemian edukacyjnych” miał charakter projektu rządowego i był przedmiotem krytycznej oceny w 1993 r.

Procesy adaptacji nauczycieli do nowych zadań utrudniają:

- degradacja szkoły i uczelni pod względem warunków ekonomicznych i materialnych,
- niejasność koncepcji programowo-organizacyjnych i realnych perspektyw tych zmian,
- spadek etosu zawodowego nauczyciela i statusu materialnego,
- skłonność szkół i nauczycieli do pozorowania zmian,
- ograniczanie samorządności i niski stopień autonomii systemu edukacji,
- chaos aksjologiczny i nowe próby krępowania inicjatywy nauczycieli i dyrektorów szkół.

– depersonalizacja stosunków społecznych w szkole, niewystarczający stopień dwupodmiotowości i poczucie zdominowania uczniów przez nauczycieli, a nauczycieli przez oświatową kadre kierowniczą,

– bierność rodziców i środowiska lokalnego, słaby proces zbliżania szkoły do życia,

– braki w systemie doskonalenia i samokształcenia nauczycieli.

Generalnie nauczyciele aprobują zmiany, oczekują na nowe inicjatywy edukacyjne, ale chcą, aby były one z nimi dyskutowane i negocjowane oraz, by ustalano realne plany ich realizacji.

Nauczycielom potrzebna jest ocena polskiej rzeczywistości edukacyjnej w latach 1944–1989. Niestety takich ocen syntetycznych jeszcze nie ma. Wymagają one studiów pedagogicznych i historycznych, sięgnięcia do źródeł i rzetelnej oceny pozytywów i negatywów. Ciekawe, że takich ocen próbują dokonywać zagraniczni specjaliści. Jednym z nich jest profesor Uniwersytetu w Oslo A. Tjeldvoll, który zajmuje się przemianami edukacji w Europie Środkowo-Wschodniej po 1989 r. i oczekiwanymi kierunkami jej rozwoju.

Oto kilka z jego ocen i przewidywań:

Systemy edukacji przechodzą radykalne zmiany [...]. Cele systemów edukacyjnych [...] zmieniają swój charakter [...] od kolektywistyczno-socjalistycznych do indywidualistyczno-liberalnych przekonań o stosunkach między jednostką a społeczeństwem. dostrzega się wyraźne zmiany w programach takich przedmiotów, jak język ojczysty i literatura [...]. nauki społeczne są tą dziedziną, która podlega daleko idącym zmianom [...].

Wyzwanie zostało rzucone metodom nauczania [...], dopiero teraz stają się wyrazem pedagogiki skoncentrowanej na osobie ucznia lub studenta [...].

Nowe rozwiązania strukturalne w szkolnictwie, kierownictwo i zarządzanie oświatą są obecnie w centrum zainteresowania prawodawców i urzędników [...].

Podjęte zostaną starania co do tworzenia szkół prywatnych, a Kościół będzie mógł wywierać wpływ na kształt nowego systemu [...].

Wszystkie instytucje [...] same będą musiały zadbać o swoje sprawy finansowe [...].

Nauczyciele będą próbowali sprostać nowym oczekiwaniom centrum [...].

Centralne władze szkolne będą niezadowolone z pracy nauczycieli i wprowadzą pewne wymagania i ocenę nauczycieli [...].

Króluje obecnie funkcjonalno-liberalistyczny sposób myślenia. nastanie czas niepokoju. [...] Po pewnym czasie ludzie mogą być w stanie wybrać bardziej funkcjonalny dla nich system⁷.

Te uwagi, oceny i prognozy ilustrują skalę problemów związanych z adaptacją nauczycieli do zmiany społecznej i przebudowy systemu edukacji w krajach tzw. „realnego socjalizmu”.

Nauczyciele i studenci kierunków nauczycielskich o problemach adaptacji do transformacji ustrojowej w Polsce oraz realizacji programu „Dobra i nowoczesna szkoła”

W latach 1992–1993 przeprowadziłem badania sondażowe wśród 157 nauczycieli studiujących zaocznie i słuchaczy studiów podyplomowych w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie i jej filii w Tarnowie i Nowym Sączu oraz wśród 82 studentów z Pedagogiki Opiekuńczo-Wychowawczej i Bibliotekoznawstwa (lata V).

Rospondenci odpowiadali na trzy pytania i dokonywali oceny zjawisk szczególnie ważnych lub trudnych:

1. Ku czemu zmierzamy w Polsce i za czym się opowiadamy?
2. Jakie przeszkody występują w realizacji naszych dążeń w budowaniu przyszłości Polski i jej transformacji?
3. Jakie przeszkody i trudności wystąpią w realizacji programu „Dobra i nowoczesna szkoła”?

1. Problemy związane z transformacją ustrojową w Polsce

Badani wymienili 49 spraw, problemów i zjawisk związanych ze zmianami dokonywanymi się w Polsce po 1989 roku.

Do najważniejszych w kolejności dokonanych wskazań zaliczono: wolność osobistą i prawa obywatelskie, społeczną gospodarkę rynkową i prywatyzację, demokrację i ustrój parlamentarny, pluralizm, zwiększenie roli Kościoła Katolickiego w życiu społecznym i jego wpływ na politykę państwa, system wielopartyjny, dialog i tolerancję, zubożenie ludzi – powiększenie rozpiętości między bogatymi i biednymi, reformę systemu edukacji, przedsiębiorczość i odpowiedzialność za siebie, samorządność, komercjalizację życia, zubożenie i upadek kultury, bezrobocie, zubożenie i upadek kultury, bezrobocie, zubożenie i upadek kultury, bezrobocie, zubożenie i upadek kultury, wejście do Europy, dekomunizację życia społecznego i gospodarczego, zagrożenie ekologiczne, wypaczenie pojęcia miłości, przejmowanie wartości i wzorów z Zachodu – amerykańizacja kraju, ład moralny, upadek nauki.

2. Przeszkody na drodze realizacji naszych dążeń i transformacji ustrojowej w Polsce

Badani wymienili 22 przeszkody w realizacji celów związanych z transformacją ustrojową w Polsce i planami zmierzającymi do zaspokojenia aspiracji i potrzeb Polaków.

Do przeszkód zaliczono w kolejności wskazań: kryzys ekonomiczny, zacofanie i rozkład gospodarki, brak jasnych perspektyw, niepewność jutra i ideałów spo-

łecznych, brak pieniędzy na modernizację gospodarki, a także innych dziedzin życia, niewystarczający poziom wykształcenia i nikłą perspektywę szkolnictwa, nieuczciwość i niekompetencja władz, afery gospodarcze, bezrobocie, ubóstwo ludności, brak życzliwości i tolerancji, pogoń ludzi za pieniędzmi („spieniężenie świadomości”), konsumpcjonizm, zacofanie pozaprodukcyjnych działań życia społecznego (regres w edukacji), skłócony parlament, słaby rząd koalicyjny zajmujący się wieloma „tematami zastępczymi”, pozostawienie młodzieży samej sobie, brak zrozumienia między partiami politycznymi, malejącą rolę inteligencji, autorytetów naukowych, złe pojmowanie wolności, zakłamanie i znieczulicę społeczną.

Wypowiedzi respondentów wskazują na dużą wagę problemów i zadań przed którymi staje społeczeństwo i państwo, a także reformowany system edukacji. Odejście od „realnego socjalizmu” do nowego modelu ustrojowego okazuje się procesem trudnym, wielorako uwarunkowanym, długofalowym i przynoszącym obok pozytywów wiele kosztów i negatywów. Nauczyciele boją się nowych monopolii ideologicznych, niekompetencji władz, negatywnych skutków gospodarki rynkowej, nowego upolitycznienia szkoły, wojska, policji i sądownictwa, nowej nietolerancji i skutków zmniejszania roli państwa w gospodarce i polityce społecznej.

Oto wybrane charakterystyczne wypowiedzi:

– *Wolność słowa i wyznania – zachłystujemy się nią, nie bardzo wiemy, co z nią robić.*

– *Prywatyzacja i reprivatyzacja mogą doprowadzić do ubóstwa społeczeństwa, podziału na warstwę bogaczy i masę biednych.*

– *Przyszłość naszego kraju stanowi dużą niewiadomą.*

– *Mamy wiele problemów z wejściem do EWG, a w rzeczywistości EWG nie spieszy się do tego, bo ma u siebie wiele problemów.*

– *Brak zrozumienia i dialogu w kręgach partyjnych, a w pewnym stopniu brak nawet chęci do rozwiązywania nurtujących społeczeństwo problemów życia codziennego.*

– *Obciążanie najuboższych warstw społeczeństwa całym kosztem reformy. Niezapobieganie przez rząd korupcjom na ogromną skalę.*

– *Zajmowanie się przez parlament sprawami nieistotnymi, gdy należy uchwalić KONSTYTUCJĘ.*

– *Ciągle wzrastające bezrobocie obniża motywację do pracy, ludzie są zdesperowani.*

– *Zmierzamy do demokracji w bardzo nieudolny sposób, ponieważ brakuje w naszym państwie wzajemnego porozumienia między władzą a ludem.*

– *Rząd nastawiony jest na gloryfikację doktryny chrześcijańskiej, jako tej, która ma jak niegdyś „realny socjalizm” mieć decydujący wpływ na życie społeczne.*

– *Rozliczamy się z przeszłością w niewłaściwy sposób.*

– *System pracy w Polsce leży w gruzach. Wszyscy mają szczytne cele, ale nie robią tego, co należy, by do nich móc dojść.*

– W zmaterializowanym społeczeństwie nie ma miejsca na uczucia wyższe, liczą się tylko pieniądze i dobra materialne. Bogaci oceniani są najwyżej. Intellektualiści tracą prestiż społeczny.

– Tzw. elity usiłują być mądrością i sumieniem narodu, nie bacząc na brak poparcia z jego strony, ani nie licząc się z jego głosem.

3. Przeszkody i trudności w realizacji programu „Dobra i nowoczesna szkoła”

Nauczyciele i słuchacze studiów podyplomowych wymienili 28 przeszkód w realizacji programu „Dobra i nowoczesna szkoła”. W kolejności wyborów nauczycielskich znalazły się następujące przeszkody:

- brak stabilności programów i planów – „ciągle reformowanie” bez oceny dotychczasowych działań reformatorskich,
- brak konkretnego określenia stanu ekonomicznego szkolnictwa, kierunków i zakresu finansowania oświaty przez państwo,
- niewłaściwy przepływ informacji od MEN do nauczycieli, stąd brak motywacji do działań,
- brak środków finansowych na wiele zamierzeń w programie, jaki będzie udział oświaty i szkolnictwa wyższego w dochodzie narodowym,
- rozbudowa administracji oświatowej i jej funkcji nadzorczej,
- brak ścisłej współpracy rodziców ze szkołą,
- słabe zaangażowanie szkół w życiu społecznym gminy, regionu,
- słabe przygotowanie ekonomiczno-menedżerskie dyrektorów,
- brak perspektyw życiowych młodzieży – absolwentów szkół w związku z rosnącym bezrobociem,
- zanik opieki zdrowotnej dla uczniów, wzrost kosztów leczenia,
- brak jednolitego i komplementarnego działania w zakresie wychowania w różnych typach szkół i uczelni, chaos aksjologiczny, niejasne relacje – nauka religii a inne przedmioty,
- niedostatek nowoczesnych pomocy naukowych i warunków do ich stosowania,
- mało kompetentne i ukierunkowane tylko na dydaktykę doradztwo pedagogiczne,
- nadmierna biurokracja i statystyka,
- system kontroli ze strony dyrektorów i wizytatorów zorientowany na wychwytywanie niedociągnięć, a nie na wyzwalanie pozytywnej motywacji i nowatorstwa pedagogicznego,
- nauczyciele-przedmiotowcy nie znają często dorobku nauk o wychowaniu, nowych celów i tendencji edukacyjnych,
- rutyna i stare sposoby działania części nauczycieli, nieznanostwo nowych metod pracy pedagogicznej,

- słaba kondycja fizyczna i psychiczna nauczycieli oraz kadry kierowniczej, lęk o pracę, o ocenę i przed „nowym”,
- pogorszająca się kondycja psychiczna i fizyczna młodzieży,
- wpływ ideologii, polityki i polityków na programy szkolne i metody pracy szkoły i nauczycieli,
- mało efektywne kształcenie nauczycieli, zwerbalizowane, słabo przygotowujące do innowacyjnego kształcenia i do pozadydaktycznych funkcji nauczycielskich,
- ucieczka nowatorskich nauczycieli z zawodu oraz mężczyzn do bardziej intratnych zajęć,
- słabe powiązanie kształcenia z gospodarką, niski wpływ szkoły na wybór planów zawodowych i życiowych młodzieży pogłębiony przez skutki psychologiczne i socjalne bezrobocia,
- częste bezkrytyczne lansowanie wzorów kształcenia i pracy nauczycielskiej z Zachodu, bez analizy warunków pracy i polskich tradycji,
- mała samorządność szkoły, chęć ograniczania autonomii i praw nauczyciela,
- niebezpieczeństwo zmniejszenia różnorodności kierunków i typów kształcenia oraz szans wyrównywania startu szkolnego,
- ogniskowanie dyskusji nad pewnymi problemami, a nie nad kwestiami najważniejszymi i najtrudniejszymi, wiara w moc twórczą zapisów programowych,
- niezadowolające przygotowanie środowisk lokalnych do podjęcia zadań w zakresie troski o rozwój edukacji i wychowania młodzieży.

Nauczyciele mają świadomość słabości systemu edukacyjnego oraz niezbędności jego reformowania. Dostrzegają jednak bardzo wiele przeszkód i trudności obiektywnych i subiektywnych tkwiących w środowisku szkolnym i w warunkach zewnętrznych. Te drugie oceniają krytycznie i nie wierzą w ich szybką zmianę. Opowiadają się za dialogiem i negocjacjami społecznymi na temat rządowego programu edukacyjnego. Wyrażają obawy na temat nierealności wielu zapisów w tym programie, razi ich ogólnikowość i hasłowość postanowień.

Z szerokich rozważań i refleksji można wyciągnąć wniosek, że nauczyciele dostrzegają potrzebę przestrzegania następujących reguł reformowania edukacji:

1. Jasnego określenia bliskich i dalekich celów edukacji, opracowywania – przy udziale nauczycieli – takich koncepcji – kanonów kształcenia, które miałyby charakter kompleksowy i wariantowy.
2. Maksymalnego powiązania reformy edukacji z reformą społeczno-gospodarczą kraju i sytuacją demograficzną.
3. Przyjęcia długiego horyzontu czasowego realizowanego programu i jego etapowania.
4. Zapewnienia środków finansowych adekwatnych do celów i zakresu polityki edukacyjnej i zadań każdej szkoły.

5. Dobrego i wyprzedzającego przygotowania nauczycieli i administracji oświatowej do nowych zadań oraz roli władz państwowych i samorządowych w przygotowaniu niezbędnych warunków.

6. Doskonalenia systemu kierowania, zarządzania i uspołeczniania systemu edukacji, a także udziału nauki w projektowaniu, przeprowadzaniu i ocenianiu reform.

7. Łącznego traktowania reform „odgórnych” i „oddolnych”, jako warunku tworzenia podstaw pod model „szkoły przyszłości”.

Różne opinie nauczycieli składają się na obraz szkoły, którą tak charakteryzuje Cz. Kupisiewicz:

- najściślejsze powiązanie jej z otaczającą rzeczywistością,
- uczynienie z niej narzędzia służącego wszechstronnemu rozwojowi dzieci i młodzieży,
- przygotowanie ich do samodzielnego uczenia się przez całe życie,
- wdrożenie do innowacyjnego myślenia i działania,
- ogólnie - przystosowanie szkoły do wymogów współczesności [...],
- szkoła kształtowana nie tylko przez władze, nauczycieli, pracowników administracji oświatowej itd., lecz również przez okoliczności wobec niej zewnętrzne⁸

Adaptacja społeczno-zawodowa nauczycieli ma już w literaturze odpowiednie miejsce. Stanowi proces osobotwórczy, społeczny i nieustający. Dokonuje się spontanicznie i przez celowe działania różnych osób, organizacji i instytucji.

Występuje wiele przyczyn zaburzenia tej adaptacji, które ograniczają osiąganie efektywnych pedagogicznie i społecznie stosunków pomiędzy nauczycielami i uczniami oraz innymi nauczycielami, rodzicami i środowiskiem. Obniżają także poczucie satysfakcji zawodowej i motywację do pracy i samodoskonalenia się.

Rozwój zawodowy nauczyciela, mający różne aspekty, nie jest dostatecznie rozpoznany i przyjmuje się, że ma on charakter złożony i fazowy.

- Pierwszą fazę stanowi preorientacja zawodowa oraz proces selekcji do zawodu.
- Drugą, wchodzenie w rolę. Na tę fazę składa się przygotowanie zawodowe (proces kształcenia) oraz start zawodowy nauczyciela.
- Trzecia faza, to proces adaptacji i identyfikacji z zawodem na poziomie przystosowania „do” roli zawodowej [...].
- Czwartą fazę stanowi proces adaptacji twórczej, kreatywnej (modyfikacja roli zawodowej),
- Piąta faza – to stan „negacji pozytywnej”, przekraczania roli zawodowej, zdolność do działań autonomicznych, podmiotowych⁹.

Fazy te nie następują automatycznie, może mieć miejsce blokada w zawodo-wo-humanistycznym rozwoju nauczyciela i jego emancypacji, co z kolei pogarsza wyniki pracy i obniża prestiż zawodowy. W rozwoju zawodowym dużą rolę odgrywają świadomość celów edukacyjnych, umiejętność dialogu i negocjacji, kultura pedagogiczna i samokształcenie.

Wnioski

1. Dla właściwego przebiegu procesów adaptacyjnych w środowisku nauczycieli do zmiany społecznej i reformy systemu edukacji niezbędna jest świadomość istoty zjawisk i mechanizmów towarzyszących im oraz wypracowanie przez społeczeństwo, naukę i państwo wzorów zachowań, zestawu wartości jako układów odniesienia w budowaniu modelu „szkoły przyszłości” i „nauczyciela przyszłości”.

Badania potwierdzają, że rozwój zawodowy nauczyciela i jego umiejętności adaptacyjne zależą do możliwości jego aktywności w różnych sferach życia, od prawa do współdecydowania oraz uczestnictwa w podejmowaniu decyzji dotyczących uczniów, siebie i szkoły.

3. Adaptacji nie służą takie zjawiska jak: brak poczucia podmiotowości i bezpieczeństwa, brak samorządności, wolności oraz warunków do samorealizacji.

4. System edukacji wymaga efektywnej i pobudzającej kontroli zawodowej i społecznej, sprawiedliwej i kompetentnej oceny. Aby to mogło być realne, należy opracować mądrą wykładnię funkcji, zadań i czynności nauczyciela, jego praw i obowiązków, podstawy etyki zawodowej, a nie zmieniać w sposób subiektywny reguły postępowania z tym środowiskiem.

Nauczyciele powinni tworzyć własne systemy norm i dostosowywać do nich swoje strategie zachowań, które powinny być znane uczniom, rodzicom i środowisku. Będzie to podstawą porozumienia tych podmiotów i tworzenia społecznego ładu w szkole.

5. Nauczycielom przysługuje prawo otwartej krytyki stanu edukacji, projektów inicjatyw władz oświatowych oraz koncepcji programów nauczania, metod i środków dydaktycznych. Dialog i partnerstwo w tym środowisku ma bowiem znaczącą rolę w ich rozwoju i identyfikacji zawodowej, a jest to przecież zawód trudny i stresujący. Literatura na temat dialogu i negocjacji powinna być przedmiotem refleksji nauczycieli oraz kierowniczych kadr oświatowych w systemie kształcenia, doksztalcania i doskonalenia nauczycieli.

6. Jednym z najważniejszych czynników ułatwiających przebieg procesów adaptacji twórczej i rozwijania nowatorstwa pedagogicznego w systemie edukacji jest kompetentna i nastawiona partnersko kadra kierownicza. Nowe czasy wymagają nowych kwalifikacji od starych i nowych dyrektorów oraz nadzoru pedagogicznego.

Wydają się niezbędne specjalne studia podyplomowe, dobrze łączące najnowsze osiągnięcia wiedzy pedagogicznej, psychologicznej, socjologicznej i z zakresu naukowej organizacji pracy z wartościowymi doświadczeniami praktyków.

7. W systemie doskonalenia i samokształcenia nauczycieli należy wykorzystać nowe pozycje literatury pedagogicznej, w tym takie jak np. *Edukacja alternatywna. Dylematy teorii i praktyki* (1), raporty Klubu Rzymskiego, raporty edukacyjne oraz doświadczenia coraz częściej goszczących w Polsce teoretyków i praktyków

z innych krajów. Potrzebna jest nie tylko wiedza, ale także wyobraźnia i świadomość, co i dlaczego powinniśmy zmieniać, jakie są wartości konstruktywne, a jakie destruktywne.

Wołanie o „szkołę dla ucznia” i „szkołę przyszłości” – to wielkie wyzwanie nie tylko, ale przede wszystkim dla nauczycieli. Do nich należy otwieranie perspektyw przed młodzieżą, choć o niej nie decydują. Do nich należy ukazywanie rzeczywistości w pełnych jej blaskach i cieniach, odważnie i kompetentnie.

Do nauczycieli można odnieść słowa wiersza Wisławy Szymborskiej *Wielkie to szczęście*:

*Dla dobra badań,
jasności obrazu
i ostatecznych wniosków
wzbić się ponad czas,
w którym to wszystko pędzi i wiruje
Z tej perspektywy
żegnajcie na zawsze
szczegóły i epizody.*

Przypisy

¹ Raport o stanie i kierunkach rozwoju edukacji narodowej w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Warszawa-Kraków 1989, s. 23.

² A. King, B. Schneider: *Pierwsza rewolucja globalna. Raport Klubu Rzymskiego*. Warszawa 1992, s. 200–202.

³ K. Obuchowski: *Adaptacja twórcza*. Warszawa 1985, s. 10–11.

⁴ B. Suchodolski: *Wychowanie i strategia życia*. Warszawa 1983, s. 41.

⁵ R. Schulz: *Procesy zmian i odnowy w oświacie*. Warszawa 1980, s. 89.

⁶ *Uczyć się bez granic. Raport Klubu Rzymskiego*. Warszawa 1982, s. 105–111.

⁷ A. Tjeldvoll: *Edukacja w Europie Środkowo-Wschodniej. Przemiany paradygmatu radykalno-strukturalnego na funkcjonalno-liberalny*. „Edukacja” 1993, nr 1, s. 25–32.

⁸ Cz. Kupisiewicz: *Koncepcje reform szkolnych w latach osiemdziesiątych*. Warszawa 1991, s. 146–147.

⁹ A. Kotusiewicz: *Adaptacja zawodowa nauczyciela*. [W:] *Nauczyciel – kształcenie, doskonalenie, doskonalenie i funkcjonowanie w zawodzie*. Pod red. Cz. Banacha i H. Kwiatkowskiej. Warszawa 1990, s. 115–116

Literatura

1. *Edukacja alternatywna. Dylematy teorii i praktyki*. Impuls, Kraków 1992
2. *Raport o stanie i kierunkach rozwoju edukacji narodowej w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*. PWN, Warszawa-Kraków 1989
3. King A., Schneider B. *Pierwsza rewolucja globalna. Raport Klubu Rzymskiego*. Polskie Towarzystwo Współpracy z Klubem Rzymskim. Warszawa 1992

4. Kotusiewicz A.: *Adaptacja zawodowa nauczyciela*. [W:] *Nauczyciel kształcenie, doszkalcenie, doskonalenie i funkcjonowanie w zawodzie*. Pod red. Cz. Banacha i H. Kwiatkowskiej, Warszawa 1990
5. Kupisiewicz Cz.: *Koncepcje reform szkolnych w latach osiemdziesiątych*. PWN, Warszawa 1991
6. Obuchowski K.: *Adaptacja twórcza*. KiW, Warszawa 1985
7. Schulz R.: *Procesy zmian i odnowy w oświacie*. PWN, Warszawa 1980
8. Schulz R.: *Twórczość pedagogiczna. Elementy treści i badań*. IBE, Warszawa 1994
9. Suchodolski B.: *Wychowanie i strategia życia*. WSiP, Warszawa 1983
10. Tjeldvoll A.: *Edukacja w Europie Środkowo-Wschodniej. Przemiany paradygmatu radykalno-strukturalnego na funkcjonalno-liberalny*. „Edukacja” 1993, nr 1
11. *Uczyć się – bez granic. Raport Klubu Rzymskiego*. PWN, Warszawa 1982
12. Zaborowski Z.: *Psychospołeczne problemy pracy nauczyciela*. WSiP, Warszawa 1986